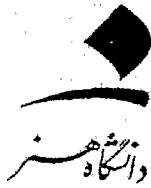

به نام خداوند بخشنده مهربان

۱۲۱۷

وزارت علوم و تحقیقات فن آوری

دانشکده موسیقی

پایان نامه تحصیلی جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد
رشته نوازندگی موسیقی ایرانی

عنوان پایان نامه:

نوازندگی تار و تجزیه و تحلیل آوازافشاری از ردیف عالی علی اکبر شهنازی
گروه نوازی در همایون و چهارگاه

استاد راهنما:

استاد هوشنگ ظریف

استاد مشاور:

دکتر حمید رضا اردلان

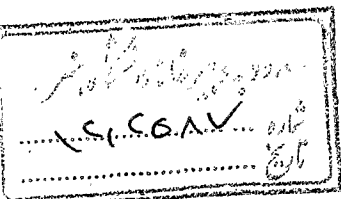
نگارش و تحقیق:

سهیل امین زاده

تیر ۱۳۸۷

کتابخانه مرکزی وزارت علوم و تحقیقات
تاسیس ۱۳۵۷

۱۳۸۸/۵/۱۷

۱۲۱۷۰۰

برای زهره همسر و گل بهار خوبم

با سپاس از استادانم در تمام دوران تحصیلی.
با قدردانی از همراهی دوستان و شاگردان مهربان
بهزاد انصاری و چاووش اسکندری و امین ولی
و سپاس از آقای سیاوش کاوه و شایان یزدی زاده

فهرست

صفحه	عنوان
۱	مقدمه:.....
۲	چکیده:.....
۳	فرضیه:.....
۴	سؤالاتها:.....
۵	فصل اول: سخنی درباره‌ی استادعلی اکبر شهنازی و خانواده ایشان.....
۸	فصل دوم: نحوه‌ی تعلیم و تربیت علی اکبرخان شهنازی.....
۱۰	فصل سوم: اجراها و ضبط‌های علی اکبر شهنازی در نوجوانی و جوانی.....
۱۳	فصل چهارم: شیوه اجرای شهنازی.....
۱۶	فصل پنجم: توضیح در مورد ردیف عالی.....
۱۹	فصل ششم: توضیح و آنالیز آواز افشاری از ردیف عالی شهنازی.....
۲۴	فصل هفتم: بررسی هشت گوشه اصلی و فرعی آواز افشاری.....
۲۸	فصل هشتم: نسبت گوشه‌ها با دیگر آوازها و دستگاه‌ها.....
۳۰	فصل نهم: آغاز و پایان جملات و گوشه‌ها و تشابه و تضاد بین آنها.....
۳۲	فصل دهم: مد و مدهای آنالیز در گوشه‌های افشاری ردیف عالی شهنازی.....
۳۶	فصل یازدهم: بررسی ریتمیک متریک و تمپو آواز افشاری.....
۴۰	فصل دوازدهم: بحث خواندن آواز و تطبیق با آواز ردیف.....
۴۳	فصل سیزدهم: مقایسه ردیف عالی با ردیف میرزا حسینقلی و میرزا عبدالله.....
۴۷	فصل چهاردهم: نگارش آواز افشاری از ردیف عالی شهنازی نگارش حبیب اله صالحی.....
۵۴	نتیجه.....
۵۵	Abstract.....
۵۶	منابع.....

بروشور اجرای پایان‌نامه

مقدمه:

امید است بررسی زندگی آقای علی اکبر شهنازی در نسبت یابی خاندان اصلی موسیقی ایران و شیوه انتقال آنها که منجر به شکوفایی ابعاد درونی ردیف دستگامی ایران در فضایی نو منطبق با سنت بوده و فراگیری این روش ها و شیوه ها و بررسی عملکرد این تکنیک ها به شناخت بیشتر از ایشان منجر شود. شناختی که لازمه آن تحقیق و تفحص بسیار در عملکرد کارهای ایشان می باشد و طبیعتاً کاربر روی این آثار احتیاج به زمان کافی در این زمینه دارد.

اینجانب پس از فراگیری ردیفهای میرزا عبدالله و آقا حسینقلی و در آخر ردیف عالی علی اکبرخان شهنازی با دیدگاه آموزشی طی سالیان متمادی سعی در ورود به موضوعات نظری داشتم، که پس از درک مفاهیم غنی آن و جستجوی پرسشها و پاسخهای مختلف منجر به انتخاب این موضوع برای رساله کارشناسی ارشد شد. در این رساله تلاش شده است از وجوه مختلف خاندان شهنازی که تاثیر گذارترین خاندان طی سه نسل بر موسیقی ایران بوده اند مورد ارزیابی قرار گیرد تا بخشی از نا گفته های ردیف موسیقی به خصوص ردیف عالی شهنازی مورد بازبینی و موشکافی قرار گیرد. حضور دایمی شهنازی در عمق موسیقی سنتی ایران از طریق پدر (آقا حسینقلی) عمو (میرزا عبدالله) پسر عمو (احمد عبادی) و همراه بودن ایشان از طفولیت تا آخرین ساعات زندگی نمونه ای نادر در موسیقی ایران است که تا به حال دیده نشده است امید می رود تا ابعاد ناشناخته زندگی ایشان تا حدودی برای جویندگان راهشان شناخته گردد.

چکیده:

این رساله سعی دارد در ابتدا خاندان فراهانی و خصوصاً آقای شهنازی را معرفی نماید که در واقع تأثیرگذارترین افراد در ۱۵۰ سال اخیر، در حیات موسیقی ردیفی ایران بوده‌اند. بارزترین و مهم‌ترین بخش این رساله، ردیف عالی شهنازی و بررسی تکنیکهای درون آن است. در انتها شیوه اجرایی آقای شهنازی و تأثیرگذاری وی بر نوازندگان تار و موسیقی سنتی ایران در سالهای اخیر بررسی می‌شود.

فرضیه ها :

- ۱- شیوه ردیف نوازی آقای شهنازی متناسب با پروسه تاریخی درنسبت با ردیف‌های پیشین، از تکنیک های نوازندگی نوین تری برخوردار است .
- ۲- با توجه به وابستگی های شهنازی به خاندان فراهانی شیوه وی علی رغم تغییرات تکنیکی و گاه محتوایی از اصالت زیادی برخوردار است .
- ۳- ردیف عالی شهنازی بر شیوه های همزمان و بعد از وی تاثیر محسوس داشته است.

سؤالها:

۱- آیا شیوه ردیف نوازی آقای شهنازی متناسب با ضرورت و پروسه تاریخی تغییر

کرده است؟

۲- آیا در نسبت با ردیفهای پیشینیان، ردیف آقای شهنازی از تکنیکهای نوازندگی

نوینتری برخوردار است؟

۳- آیا با عنایت به تغییرات تکنیکی روش آقای شهنازی هنوز اصیل تلقی می شود؟

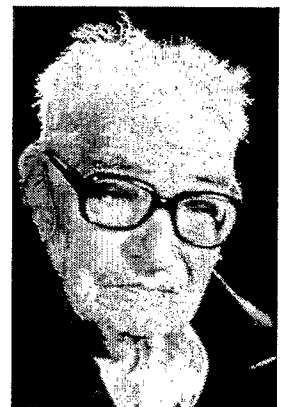
۴- آیا شیوه نوازندگی آقای شهنازی بر دیگر شیوههای هم زمان و بعد از وی تأثیر

گذارده است؟

فصل اول:

سخنی درباره‌ی استاد علی اکبر شهنازی و خانواده ایشان

" علی اکبرخان شهنازی در سال ۱۲۷۶ شمسی در روز عید قربان متولد شد و بنابر سنت کلمه حاجی به اول اسم وی اضافه شد. می‌دانیم استاد شهنازی فرزند آقا حسینقلی استاد بی‌بدیل تار و نوه‌ی آقا علی اکبر فراهانی(راوی ردیف موسیقی ایرانی) بوده است. موسیقی در خاندان شهنازی موروثی بوده و خصوصاً آقا حسینقلی کلاس درس منظم و مرتبی داشته است. آقا حسینقلی دوبار ازدواج می‌کند زوجه اولش خانمی بنام سکینه از بستگان حسن خان سنتوری(از نوازندگان بنام و چیره دست دوران قاجار) بوده است. آقا حسین قلی از این خانم صاحب دو دختر می‌شود که اولی با آقا رضا فرزند غلامحسین(پسر عمو و پدر خوانده آقا حسینقلی) ازدواج می‌کند و دختر دوم ایشان به عقد و ازدواج باقرخان رامشگر(باقرخان رامشگر شاگرد آقا حسینقلی، ردیف نواز مسلط و کامل و یکی از بهترین کمانچه نوازان عصر ناصری) در می‌آید. پس از فوت همسر اول(سکینه) ایشان با خانمی بنام شاه بگم ازدواج می‌کند، از همسر دوم نیز دارای سه پسر به نام‌های علی اکبر، محمدحسن و عبدالحسین و یک دختر بنام زینت الملوک می‌گردد.

محمد حسن نواختن تار را نیمه کاره رها کرده و به شغل دیگر روی می آورد.^۱ عبدالحسین شاگرد برادر بزرگتر علی اکبر بود و نیز اولین کسی است که با ساز تار به بهترین و شیرین ترین شیوه بداهه نوازی می کرده است (در واقع وی یکی از بهترین و مبتکرین بداهه نوازی و شیرین نوازی بوده است).

علی اکبر شهنازی راوی مکتب پدرش آقا حسین قلی، در خاندانی زندگی می کرده اند که تمامی اعضای آن به نحوی در موسیقی پرورش یافته بودند که از بهترین استادان زمان خود به حساب می آمدند. او از سن ۱۲ تا ۱۸ سالگی تحت تعلیم پدر بزرگوارش قرار گرفت. و به لحاظ ذهنی زمان آشنایی وی با موسیقی را باید از بدو تولدش دانست، زیرا نواهایی که از سن ۱۲ سالگی بطور عملی شروع به آموختن آنها کرده بود، قبلاً به گوش جان سپرده بود. هنگامی که پدرش از دنیا رفت، عمویش میرزا عبدالله اغلب او را نزد خود می خواند و علاقه بسیاری داشت که با هم ساز بزنند، آنها ساعتها دوتایی می نشستند و ردیفها را دوره می کردند (نقل از استاد شهنازی). ولی عموی مهربان نیز بعد از چند سال در گذشت و علی اکبر خان که جانشین پدر و عمویش شده بود، کلاس تعلیم موسیقی را دایر کرد و علاقه مندان را از هنر خود فیض رسانید. کم کم وی در نوازندگی شهرت یافت، بطوری که در سالهای ۱۳۰۰ معروفترین نوازنده تار بود که نامش در محافل هنری با احترام برده می شد. اجرای دو نوازی توسط استاد شهنازی و عمویش خود بیانگر این است که

^۱ نقل به معنی از: رضا وهانی از کتاب ردیف سازی موسیقی سنتی ایران

ردیفهای آقا حسین قلی و میرزا عبدالله در واقع یکی بوده که بعد ها به دو شکل

مختلف روایت شده است.

فصل دوم:

نحوه‌ی تعلیم و تربیت علی اکبرخان شهنازی

طریقه آموزش آقاحسینقلی ودقت ومراقبت بیش از حدّ وی در آموزش فرزندش زبان زدخاص وعام بود. شهنازی نقل می کند: "درحقیقت آموزش من نزد پدرم حالتی تمام وقت داشت و ایشان حتّی بعدازظهرها هم که مشغول استراحت بودند ازمن می خواستند که بالای سرشان دستگاهی را انتخاب کنم، بنوازم و دوره کنم. ارتباط ما هم کلمه علی اکبر بود...."

می فرمودند: "علی اکبر ماهور"، یعنی اینکه می بایست من دستگاه ماهور را اجرا می کردم، هر وقت هم اشتباهی رخ می داد باز می فرمودند: "علی اکبر" و بلافاصله مورد اشکال را با دقت و با آواز تصحیح می کردند.

علاوه براین شبها ساعت را کوک می کردندو می فرمودند: "سازت را بردار و دوره کن، هر وقت ساعت زنگ زد سازت را سر جایش بگذار و بخواب". اغلب وقتی شاگردان ایشان که برای دوره کردن درسها خدمت آقاحسینقلی می آمدند، من را می خواستند ودر کار دوره کردن آوازا شرکت می دادند.^۱

۱ - نقل از گفتگو با علی اکبر خان در رادیو تهران

در مورد تمرین ردیف برای اینکه ردیفها به فراموشی سپرده نشوند هر هفته کل ردیف را دوره می‌کردند تا هم آمادگی اجرایی داشته باشند و هم ردیفها به فراموشی سپرده نشوند. شاید به همین شکل ردیفهای پدرشان دست نخورده باقی مانده است.

فصل سوم:

اجراها و ضبط‌های علی اکبر شهنازی در نوجوانی و جوانی

"شهنازی در سن ۱۴ سالگی دو صفحه در آوازه‌های بیات ترک و افشاری پرمی کند که شرح آن را خود ایشان در یکی از مصاحبه‌های رادیویی بیان کرده است. در این صفحه آقای دماوندی از خوانندگان معتبر آن زمان با ایشان همراهی کرده اند. در جایی از صفحه نیز اعلام می‌کنند: "آقاعلی اکبر فرزند آقا حسینقلی به سن ۱۴ سالگی ساز می‌زند. ماشاا...!"^۱

شهنازی تا آخر عمر با نهایت قدرت نوازندگی کرد و نمونه مضراب‌های ایشان در آخر نوار مصاحبه‌ی رادیویی مذکور گویای این حقیقت است. شهنازی بعد از فوت پدر در سال ۱۲۹۴ ه.ش در سن هجده سالگی صاحب کرسی پدر و استادش شد و شروع به تدریس موسیقی کرد.

"شهنازی در حدود سال ۱۳۰۰ ه.ش قبل از ورود استاد وزیری به ایران و باز شدن مدرسه‌ی موسیقی وزیری معروفترین نوازنده تار در زمان خود بوده به طوری که همه با احترام از او یاد می‌کردند. استاد شهنازی در نوآوری و خلاقیت بی نظیر بود، گواه این مطلب صفحاتی است که با صدای اقبال السلطان (از خوانندگان بنام اواخر

۱- نقل از صفحه بیات ترک و افشاری آقای شهنازی به خوانندگی آقای دماوندی.

ناصری) با همراهی وی پر شده است. در این صفحات که از اول تا آخر صدای اقبال السلطان و ساز شهنازی به گوش می رسد، حتی برای شنوندگان امروز هم که میل به شنیدن ابداع در موسیقی هستند، تازگی دارد. بدین شکل که پیش درآمدهای شور و همایون و دیگر قطعاتش را در چند بخش از گوشه های مختلف دستگاه مورد نظر می نوازند و خواننده بین قطعات می خواند. پس از این گونه اجراهای استاد شهنازی گروهی از این شیوه در حد نازل تر اقتباس کرده اند بدون اینکه به مبتکر آن اشاره ای داشته باشند. با شنیدن صفحات مورد بحث شنونده می تواند از انواع مضراب های پر قدرت و شیوهی شهنازی که در واقع شیوه مخصوص به او در بداهه نوازی است آگاهی کافی بدست آورد.

شهنازی در تمام دستگاهها پیش درآمد و رنگ دارد که اکثر آنها زیبا و دلنشین است، برخی تصنیف های وی نیز بسیار مشهورند مانند: به اصفهان رو و تصنیف چهارگاه با شعر وحید دستگردی:

زد لشکر گل خیمه به چمن سنبل و نسرين نرگس و سوسن

" شهنازی بین سال ۱۳۰۰ تا ۱۳۱۰ کنسرت هایی در سالن گراند هتل اجرا کرده که آهنگها و بخصوص تار تنها یش خیلی مورد تحسین اهل ذوق قرار گرفت. در یکی از کنسرتها وحید دستگردی در چند بیت توانایی هاومقام استاد شهنازی را وصف می کند.

گرچه هرکس که رفت ناید باز

زنده شد باز آحسینقلی

زنو ساز کرد در شهناز

خلف صدق او علی اکبر شد

امشب اندر میان حله ناز

می خرآمد عروس موسیقیش

بشتایید بنگرید اعجاز"

وز دمش مرده می شود زنده

علاوه بر قطعات زیبایی که استاد شهنازی ساخته است بعضی اجراهای وی بیانگر پروسه و روند دگرگونی یک قرن شیوه نوازندگی تار با بیان شیوه قدیم و جدید و با عنایت به تأثیرات تاریخی روزگاری است که او می زیسته است.

اجرای ردیفهای پدر بزرگوارش که از خود آقا حسینقلی درس گرفته شده و همینطور ساخت یک ردیف اجرایی با نوازندگی و نوآوریهای خاص و گردشهای جدید و شیوه اجرایی جدید نسبت به زمان در اوج قدرت و تکنیک بنام ردیف دوره عالی معروف است. که در این تحریر به بررسی و آنالیز آن می پردازیم.

۱ - نقل به معنی: از کتاب سرگذشت موسیقی اثر روح الله خالقی

فصل چهارم:

شیوه اجرای شهنازی

فراگیری هم سوی با شیوه قدما و نزدیکی تنگاتنگ با پدر بزرگوارشان آقا حسینقلی که فرزند سرسلسله موسیقی ایران علی اکبر فراهانی بودند شرایطی به وجود آورده که سبک او راوی ۱۵۰ سال موسیقی ما تا به امروز است. قدرت نوازندگی این استاد بزرگ تا پایان عمر ایشان گواه این گفتار است. مضراب های بسیار قوی و شفاف با تکنیک و سونوریت های بسیار زیبا همراه با تفکر و اندیشه ی پاک، ویژگی های قابل ذکر استاد در نوازندگی است.

یکی از خصایصی که در شیوه اجرایی ایشان می توان دید، عدم استفاده از ساخته های دیگران است. فقط یک یا دو قطعه خاص از دیگران بوده که در اجراهای استاد مورد استفاده قرار گرفته است.

در کارهای ضبط شده ایشان بداهه نوازی های فراوانی را می شنویم و همین عاملی می شود تا ساخته های ایشان کثرت یابد، که البته بعضی از آنها بسیار زیبا و معروف است.

از نظر صدا دهی ساز بسیار شفاف و حجیم به گوش می رسد، استفاده از چند صدای مختلف روی سیمهای مختلف یا روی دو سیم اول از ویژگیهای ساز استاد در حوزه راه های نوین برای ایجاد سونوریت متنوع است. حضور مضراب های بلند باعث شده که در بعضی از اجراهای ایشان با وارد کردن ضربه های ریتمیک به بدنه ی ساز پس از

برخورد با سیم استیلی ایجاد می‌شود، که این صدای منحصر بفرد را می‌توان نوعی صدای افکتیو تلقی کرد، که از ابتکارات نوازندگی ایشان است.

" یکی از فرم‌هایی که در اجرای جواب آواز از ایشان می‌شنویم، جواب‌ها بصورت ضربی نوازی و تقسیم کردن یک پیش‌درآمد به تکه‌های مختلف بر اساس گوشه‌های آن آواز و جواب دادن در آن که خود یکی از فرم‌های جدید و شیوه‌های همراهی ساز و آواز به شمار می‌آید است، که بعداً به شکل‌های گوناگون از آن استفاده گردید ولی نامی از ایشان به میان نیامده است."^۱

شیوه مضراب بر اساس ثابت بودن دست راست (مضراب) تا میچ و اجرای کامل از میچ بوده که در آن از مضراب‌های راست و چپ بصورت کاملاً جدا و متفاوت میتوان استفاده کرد. مالش‌ها بصورت تک مالش چپ و راست و یک طرفه که با زمانهای مختلف اجرا می‌شده، بوده است. اجرای تک تری و اکو دادن با خرک و حرکت ساز که با این شیوه صدای طنین‌نت موردنظر حتی بیشتر از ارزش آن نت ادامه می‌یابد، در اجرای شهنازی زیاد به گوش می‌رسد. فرمی دیگر که در کار قطعه سازی استفاده می‌شود گردش‌های غیر معمول و رجوع از دستگاهی به دیگر دستگاه است. اجرای آلتره‌های متنوع و تاحدی زیاد و غیر معمول حرکت از یک مد به مدی دیگر که در آن کوک و فرم بسیار غیر معمول می‌نماید نیز قابل توجه است و یا

۱ - نقل به معنی: رضا وهدانی کتاب ردیف سازی موسیقی سنتی ایران

اجرای کامل یک آواز یا دستگاه از مایه‌های غیر معمول و غیر مرسوم در شیوهی

استاد شهنازی است.